

บทที่ 2

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 การศึกษาทางด้านมนุษยวิทยา

ประวัติศาสตร์การสร้างเมืองน่าน

ในพื้นที่ของจังหวัดน่าน ปรากฏร่องรอยการเข้าอยู่อาศัยของมนุษย์ไม่น้อยกว่า 10,000 ปี ถ่วงมาแล้วเพราะได้ค้นพบหลักฐานเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ยุคหินตั้งแต่สมัยหินกลางและสมัยหินใหม่ ราวประมาณ 3,000-4,000 ปี ตามบริเวณที่ลาดบนไหล่เขาและที่ราบลุ่มในหุบเขาใกล้ลำน้ำหลายแห่ง ตลอดจนถึงยุคโลหะราว 1,760-2,000 ปีที่ผ่านมา

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนสมัยประวัติศาสตร์มีเรื่องเล่าขานและเชื่อกันว่าเมืองเก่าของบรรพบุรุษคนเมืองน่าน อยู่ในเขตเทือกเขาตอยภูคา มีเจ้าพ่อหลวงภูคาซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของชาวเมืองน่านและใกล้เคียงซึ่งเป็นที่เคารพสักการะตลอดมา เป็นเจ้าเมืองปกครองอยู่ เจ้าพ่อหลวงภูคามีนุตรชาย 2 คน ได้แก่ขุนนุ่นและขุนฟอง เมื่อประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ขุนนุ่นไปสร้างบ้านเมืองใหม่ทางฝั่งลาว ส่วนขุนฟองได้ลงมาสร้างเมือง“วรรณคร”ขึ้นในบริเวณที่ราบทางตอนบน แถบตำบลศิลาเพชร อำเภอปัวในปัจจุบัน แล้วตั้งตัวเป็นกษัตริย์ ต่อมารัชสมัยพญาการเมืองเป็นผู้ครองวรรณคร องค์ที่ 5 ได้อพยพผู้คนลงมาสร้างเมืองใหม่ บริเวณริมฝั่งลำน้ำน่านใกล้พระราชูแท่งแห่ง เมื่อปี 1907 ชื่อ“เวียงภูเพียงแช่แห้ง”ภายหลังจากเจ้าพระยาการเมืองถึงแก่พิราลัยแล้ว เจ้าพระยาผไทวงษ์ ราชบุตรได้ขึ้นครองเมืองเรื่อยมา จนถึง พ.ศ.1917 ได้เกิดความแห้งแล้งในเวียงภูเพียงแช่แห้ง จึงอพยพผู้คนไปสร้างเมืองนันทบุรีหรือเมืองน่านขึ้นในบริเวณบ้านห้วยไค้ ทางทิศตะวันตกของลำน้ำน่าน อันเป็นสถานที่ตั้งของตัวจังหวัดน่านในปัจจุบัน

ที่ตั้งและอาณาเขตของจังหวัดน่านในปัจจุบันอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของภาคเหนือ มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 11,694 ตารางกิโลเมตร ทิศตะวันออกและทิศเหนือจรดพรมแดนประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดพะเยา ทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดแพร่และจังหวัดอุดรธานี ประชากรในจังหวัดน่านมีประมาณ 364,000 คน ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยพื้นเมืองเหนือและมีชาวเขาเผ่าต่าง ๆ อาศัยอยู่บ้าง ได้แก่ แม้ว เหม่ ขมุ ถิ่น และเผ่าตองเหลือง เป็นต้น พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและป่าไม้ มีที่ราบสำหรับทำกิจกรรมอยู่น้อย คิดเป็นอัตราส่วน 1:4 ของพื้นที่ทั้งหมด ลำน้ำที่สำคัญได้แก่ ลำน้ำน่าน ซึ่งเป็นแม่น้ำหลักในหลายที่ไหลลงแม่น้ำเจ้าพระยา (กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2538)

ความเป็นมาและลักษณะเผ่าพันธุ์ของชาวเขาในประเทศไทย

ภาคเหนือของประเทศไทย มีสภาพภูมิประเทศที่เอื้อต่อสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิต ไม่เฉพาะต่อประชากรในพื้นที่ราบเท่านั้น แต่ยังมีอิทธิพลต่อชาวเขาเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ความซับซ้อนของเทือกเขาที่เป็นเครื่องกั้นเขตแดนระหว่างประเทศ จากสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยทำให้มีการอพยพของชาวเขาจากที่ต่างๆ เข้ามายังถิ่นฐานอยู่อย่างกระจัดกระจายทั้งบนภูเขาสูงและตามที่ราบเชิงเขา ทางตอนบนของประเทศไทยมากขึ้น หากพิจารณาจากระยะเวลาการอพยพเข้ามาอาศัยในประเทศไทย อาจกล่าวได้ว่าเมื่อประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว มีชนชาติในตระกูลมอญ-เขมร อาศัยอยู่ในภูมิภาคนี้มาก่อน ต่อมาชนชาติเหล่านี้ได้ถูกกลืนชาติไปบ้าง บางพวกได้อพยพไปทางตะวันออกเฉียงใต้และมีบางพวกได้อพยพหลบหนีเข้าไปอาศัยอยู่ตามป่าเขา กลุ่มหลังนี้เองที่กลายเป็นชาวเขาในตระกูลเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือตระกูลออสโตรนีเซียน (Austronesian) ชาวเขาที่สืบเชื้อสายจากตระกูลนี้ ได้แก่ พวกกะว้า ขมุ ถิ่น มลาบรี (ผิวดองเหลือง) และข่าส่อ ส่วนพวกที่สองที่อพยพมาจากประเทศพม่า จีน และลาวได้เข้ามาอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทยประมาณ 200-700 ปี นี้คือ พวกชนชาติในตระกูลทิเบต-พม่า (Tibeto-burman) และจีนเคิม (Main-Chinese) กลุ่มทิเบต-พม่าได้รับอิทธิพลจากชาวทิเบตเป็นส่วนใหญ่ และมีถิ่นที่อยู่ดั้งเดิมทางตอนเหนือของไทยคิดเขตพม่า ได้แก่ชาวเขาเผ่าอิก้อ ลีซอ มูเซอ และกะเหรี่ยง ส่วนกลุ่มจีนเคิมจะมีลักษณะทั่วไปคล้ายคลึงกับชนชาติจีนมาก มีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่มณฑลกว่างเจา ยูนนาน ของประเทศจีน ชาวเขาในกลุ่มนี้ได้แก่ แม้ว ข่า และจีนฮ่อ (ขจัดภัย, 2528)

ประวัติความเป็นมาของชาวเขาเผ่า ขมุ ลัวะ และถิ่น

ชาวเขาทั้งสามเผ่านี้ตามลักษณะเชื้อชาติแล้วล้วนอยู่ในกลุ่มเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือตระกูลออสโตรนีเซียน (Austronesian) นอกจากความใกล้ชิดทางด้านเชื้อชาติแล้ว รูปร่างหน้าตา ภาษา ประเพณีและวัฒนธรรมบางอย่าง ก็ยังมีความคล้ายคลึงกันมาก โดยเฉพาะชาวเขาเผ่าลัวะและถิ่นในจังหวัดน่าน ยังไม่มีนักภาษาศาสตร์ท่านใดให้ความกระจ่างได้มากนัก อย่างไรก็ตามความเป็นมาของชาวเขาทั้งสามเผ่า เท่าที่เรารวบรวมได้ มีดังนี้

เผ่าขมุ

1. ประวัติความเป็นมา

ขมุ เป็นชื่อของชาวเขาเผ่าหนึ่ง พบในภาคเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะชายแดนจังหวัดน่านและเชียงรายส่วนที่ติดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและมีกระจายตัวอยู่

บ้างในจังหวัดอุทัยธานี เชียงใหม่ และลำปาง เป็นต้น จากการสำรวจของกรมประชาสงเคราะห์ ปีพ.ศ. 2538 พบทั้งสิ้น 10,198 คน (ตารางที่ 1) แม้ว่าขมุจะเป็นชนเผ่ากลุ่มเล็ก ๆ ในเมืองไทย แต่ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวถือว่าชาวขมุเป็นชาวเขากลุ่มใหญ่ที่สุด มีหลักแหล่งอยู่ในเขตหลวงพระบาง เชียงของ พงสาธิ น้ำทา ปากแบง ห้วยทราย เป็นต้น บทบาทสำคัญของชาวขมุในประเทศลาว คือเป็นแรงงานและกำลังทหาร ส่วนในประเทศไทยชาวขมุจะทำงานเป็นลูกจ้างตามโรงงาน ร้านค้าหรือตามบ้านทั่วไป

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนประชากรเผ่าขมุในประเทศไทย พ.ศ. 2538

จังหวัด	อำเภอ	จำนวนหมู่บ้าน	จำนวนประชากร (คน)
เชียงราย	เชียงของ	3	742
	กิ่งอำเภอเวียงแก่น	3	1,322
เชียงใหม่	ดอยสะเก็ด	1	2
ลำปาง	แจ้ห่ม	1	23
	แม่เมาะ	1	8
อุทัยธานี	บ้านไร่	3	345
น่าน	เมือง	4	1,331
	ท่าวังผา	4	1,596
	ทุ่งช้าง	5	2,479
	เวียงสา	1	508
	กิ่งอำเภอสองแคว	7	1,842
รวม	11	33	10,198

ที่มา: ทำเนียบชุมชนบนพื้นที่สูงในประเทศไทย, กรมประชาสงเคราะห์

โดยลักษณะของเชื้อชาติขมุอยู่ในกลุ่มที่พูดภาษาในตระกูลออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) สาขามอญ-เขมร ซึ่งเชื่อว่าเป็นกลุ่มชนที่เก่าแก่ที่สุดในดินแดนสุวรรณภูมิ (สุวิไล, 2533) คำว่า "ขมุ" อ่านว่า "ชะ-มุ" เป็นชื่อของเผ่าและภาษา แปลว่า "คน" เป็นชื่อที่ชาวขมุไม่ใช้พูดกับคนภายนอก ในประเทศลาวมีคำที่ใช้เรียกชาวขมุอยู่ 2 คำ คือคำว่า "ข่า" เป็นคำที่ชาวลาวทั่วไปใช้เรียกขมุ หมายถึง ข่าหรือทาสผู้รับใช้ แต่เป็นคำที่ชาวขมุไม่ยอมรับ พวกเขาชอบรับอีกชื่อ

หนึ่งคือคำว่า “ลาวเทิง” ซึ่งหมายถึง ลาวบนที่สูง เป็นชื่อที่ทางรัฐบาลลาวใช้เรียกชนกลุ่มน้อยเชื้อสายมอญ-เขมร ดังนั้นเมื่อชาวขมุในลาวพูดจากับคนภายนอกวัฒนธรรมจึงเรียกตนเองว่า “ลาวเทิง” และพูดภาษาลาวเทิง

ชาวขมุแบ่งได้เป็นหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มมีลักษณะการใช้ภาษาและวัฒนธรรมความเป็นอยู่แตกต่างกันไปมากบ้างน้อยบ้าง นิพัทธเวช (2535) แบ่งชาวขมุในประเทศไทยออกเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ ขมุภทลาง หรือขมุซอก และขมุลื้อ โดยขมุลื้อ เป็นกลุ่มที่รับอิทธิพลจากภายนอกเข้ามามาก ภาษาพูดมีภาษาไทยเหนือปะปนอยู่มาก การยึดถือจารีตประเพณีและความเชื่อดั้งเดิมมีความเปลี่ยนแปลงไปมากกว่าขมุภทลางหรือขมุซอก

ภาษาขมุเป็นภาษาที่อยู่ในกลุ่มภาษาออสโตรนีเซียติก สาขาภาษามอญ-เขมร ในกลุ่มย่อยที่เรียกว่า “คมุอิก” เป็นภาษาที่หน่วยคำหนึ่ง อาจมีทั้ง พยัญชนะ สระและตัวสะกด แต่ไม่มีเสียงวรรณยุกต์การเรียงคำให้เป็นประโยคอยู่ในรูปของ ประธาน+กริยา+กรรม ภาษาขมุที่พูดในแต่ละท้องถิ่นจะมีลักษณะแตกต่างมากบ้างน้อยบ้างต่าง ๆ กันไป

2. การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

ชาวขมุจะนิยมตั้งหมู่บ้านในระดับความสูงที่ต่ำกว่า 900 เมตร จากระดับน้ำทะเล บนพื้นที่ราบระหว่างหุบเขา ทางเข้าหมู่บ้านต้องหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่งเชื่อว่าจะทำให้คนในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ต้องเลือกตั้งหมู่บ้านใกล้แหล่งน้ำที่มีน้ำไหลอุดมสมบูรณ์ ตลอดปี

หมู่บ้านชาวขมุเป็นหมู่บ้านถาวร เนื่องจากชาวขมุประกอบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน จึงทำให้ไม่ต้องอพยพโยกย้ายหมู่บ้านบ่อยๆ เพื่อแสวงหาพื้นที่ใหม่ ดังนั้นชาวขมุที่มีฐานะค่อนข้างดี จะสร้างบ้านเรือนด้วยไม้ถาวรและหลังคามุงสังกะสี ส่วนผู้ที่ยากจนก็สร้างบ้านเรือนด้วยไม้ไผ่และมุงหลังคาด้วยหญ้าคา หมู่บ้านชาวขมุเป็นหมู่บ้านแบบกระจุก กล่าวคือ ในหมู่บ้านหนึ่งๆ จะประกอบขึ้นด้วยบ้านที่สร้างขึ้นมาอย่างหนาแน่นในพื้นที่หนึ่ง การสร้างบ้านสามารถเลือกพื้นที่ใดก็ได้ ที่ว่างเปล่าเป็นที่ตั้งบ้านเรือน ไม่มีระเบียบแบบแผน ภายในหมู่บ้านจะมีถนนตัดผ่านกลางหมู่บ้าน ซึ่งนอกจากจะใช้ประโยชน์ในการคมนาคมแล้วยังใช้ในการประกอบพิธีกรรมประจำปีที่สำคัญของหมู่บ้าน เช่น พิธีสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น

การสร้างบ้านของขมุนิยมใช้ไม้รังทำเสา โดยลอกเอาเปลือกและกระพ้ออกให้เหลือแต่แก่นไม้ ซึ่งมีความแข็งแรงและทนทานมาก ส่วนคานและข้อใช้ไม้ชนิดใดก็ได้ สำหรับไม้ไผ่นั้น นิยมใช้ไม้ซางทำพื้นบ้านส่วนฝาบ้านจะทำไม้ไผ่ที่เรียกว่าไม้เสี้ยนมาสร้างหญ้าคาเป็นวัสดุท้องถิ่นที่นำมามุงหลังคา สำหรับลักษณะบ้านขมุเป็นบ้านยกพื้น รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า สูงจากพื้นดินประมาณ

หนึ่งเมตร พื้นบ้านมีสองระดับต่างกันประมาณหนึ่งคืบ การจัดสัดส่วนภายในบ้านแบ่งออกเป็นสองส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เป็นห้องนอนกับห้องครัวและส่วนที่เป็นห้องรับแขกหรือใช้เป็นที่พักผ่อนอีกส่วนหนึ่ง

ถัดจากพื้นที่ที่ตั้งบ้านเรือนจะเป็นพื้นที่สวนครัว ชาวขมุนิยมปลูกพืชจำพวกเครื่องเทศ เช่น พริก หอม กระเทียม มะเข้ น ข่า ตะไคร้ กระเพรา ผักชีฝรั่ง ขมิ้น เป็นต้น และต่อจากพื้นที่สวนครัวก็จะเป็นเขตพื้นที่ไร่ที่ปลูกข้าวและข้าวโพด (นิพัทธเวช, 2535)

3. โครงสร้างทางสังคมและครอบครัว

ชาวขมุจะใช้ระบบเครือญาติควบคู่กับถิ่นที่อยู่ในการกำหนดความเป็นสมาชิกของสังคม ส่วนใหญ่จำค่ออยู่ในระดับหมู่บ้าน เนื่องจากชุมชนขมุในแต่ละหมู่บ้าน มักแยกเป็นอิสระต่อการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนส่วนใหญ่ มีเฉพาะกับชุมชนที่อยู่ใกล้กันมากกว่า ดังนั้นความรู้สึกในความเป็นพวกเดียวกันมักพิจารณาถึงพื้นที่ที่อาศัยเป็นเกณฑ์หลัก และอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นองค์ประกอบ (นิพัทธเวช, 2535)

วัฒนธรรมการแต่งงานของชาวขมุ ส่วนใหญ่เป็นแบบสามีภรรยาเดียว (monogamy) มีการสืบเชื้อสายทางบิดา การลำดับเครือญาติหรือสายตระกูลในระดับบนมีเพียง 2 ชั่วรุ่นอายุคนเท่านั้นคือ รุ่นพ่อ-แม่ (โย่ง-มะ) และรุ่นปู่-ย่า (ต๊ะ-ยะ) ถ้าชั่วรุ่นอายุคนที่เหนือกว่านี้จะเรียก“ต๊ะ-ยะ”ทั้งสิ้น นี่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีขนาดครอบครัวเล็ก อีกสาเหตุหนึ่งคือ ชาวขมุนิยมตั้งครัวเรือนเป็นแบบครอบครัวเดี่ยว (nuclear family) โดยบุตรที่มีคู่สมรสแล้วจะอยู่กับครอบครัวพ่อแม่สักระยะหนึ่ง หลังจากนั้นจะแยกครอบครัวลงตั้งบ้านใหม่ ผู้ที่จะอยู่กับพ่อแม่ไปตลอดมักเป็นบุตรคนสุดท้ายเท่านั้น (นิพัทธเวช, 2535)

สำหรับหน้าที่ภายในครอบครัว ผู้หญิงมีหน้าที่ตั้งแต่เช้ามีดหุงข้าวทำกับข้าว แล้วรับดักน้ำโดยใช้กระบอกลำไยขนาดใหญ่หรือน้ำเต้าแห้ง แทนถังดักน้ำ หลังจากนั้นก็ตำข้าวซึ่งเป็นหน้าที่หลักและมักตำเมื่อเวลาเช้ามืด ใช้ครก 2 ชนิด คือ ครกชนิดต่ำ เป็นครกกระเดื่องใช้กำลังเท้าและครกชนิดสูงใช้กำลังแขนทั้ง 2 ข้างตำ ปัจจุบันบางคนก็นิยมนำไปสีที่โรงสี ซึ่งสะดวกกว่า ในเวลากลางวันพวกผู้หญิงจะเข้าป่าตัดฟันหาพืชผักมาเป็นอาหาร ทำสวนและปลูกพืชผักสวนครัวทำไร่นอกจากนี้ก็เลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว ควาย หมู ไก่ และสุนัข เป็นต้น ผู้ชายมีหน้าที่เข้าป่าล่าสัตว์ ตกนก และทำกับข้าว จากนั้นทำจักสาน ทำไร่ และประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ร่วมกับผู้เฒ่าผู้แก่สำหรับเด็ก ๆ นอกจากจะเล่นอยู่บ้านก็อาจช่วยดูแลน้อง เลี้ยงสัตว์ ตกน้ำ ตำข้าว ช่วยแบ่งเบาภาระของพ่อแม่ เท่าที่จะทำได้

การแต่งกายของชาวขมุ จะนิยมเลือกผ้าสีดำนหรือสีคล้ำเข้ม การแต่งกายของผู้หญิงพบ 2 แบบ คือ นุ่งชิ้นลายลงแบบลาวสีคล้ำ ๆ เสื้อสีดำ โปกผ้าสีแดง และนุ่งชิ้นลายขวางแบบไทยลื้อสวมเสื้อผ้าหนาสีน้ำเงินเข้ม ตัวสั้น ตกแต่งด้วยผ้าค้ายสีและเหรียญเงิน ใส่กำไลเงินที่คอ โปกผ้าสีขาว ส่วนการแต่งกายชายนั้น เมื่อก่อนนิยมเสื้อผ้าสีดำนทั้งชุด ตกแต่งด้วยผ้าสี และเหรียญเงินเช่นกัน ปัจจุบันการแต่งกายไม่แตกต่างจากคนพื้นราบนัก จะพบการแต่งกายประจำเผ่าเฉพาะในผู้หญิงสูงอายุ และในเวลาที่มีพิธีสำคัญเท่านั้น นอกจากนี้ยังพบว่าผู้หญิงชาวขมุ นิยมเจาะหูเป็นรูกว้างไว้เสียบดอกไม้ประดับ และยังนิยมกินหมากเพื่อให้ฟันมีสีดำอีกด้วย (สุวิไล, 2533).

การต้อนรับแขกของชาวขมุ นั้น ถ้าเป็นคนขมุด้วยกันจะเลี้ยงดูอย่างขมุ คือ จะเลี้ยงอาหารที่ทำจากเขียด กบ อึ่ง หนู ตู๊กแก กิ้งก่า หรือสัตว์เล็ก แต่ถ้าเป็นแขกที่มีเกียรติ ชาวขมุจะต้องเอาที่นอนของเขาออกมาปูให้แขกนั่ง แล้วรินเหล้าให้ที่เดียว 2 ถ้วยแขกก็ต้องแสดงความเป็นมิตรโดยการดื่มเหล้ากับเจ้าของบ้านให้หมดทั้ง 2 ถ้วย การต้อนรับด้วยเหล้านี้เป็น การต้อนรับที่ชาวขมุภาคภูมิใจ แสดงให้เห็นถึงแสดงความเป็นมิตรต่อกันของคนขมุ

4. การปกครอง

การปกครองในหมู่บ้าน ชาวขมุปกครองโดยผู้ใหญ่บ้านซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากนายอำเภอและกำนันเพื่อทำหน้าที่ควบคุมดูแลความสงบเรียบร้อยของชาวบ้าน ผู้ใหญ่บ้านส่วนใหญ่จะมาจากกลุ่มที่มีอำนาจและร่ำรวย แต่มักไม่ได้รับการยอมรับและเชื่อฟังจากชาวบ้านเท่าที่ควร ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านจะเคารพเชื่อฟังหมอดูหรือผู้ที่ประกอบพิธีทางศาสนาที่เรียกว่า “ม้อกแนะ” มากกว่า บางครั้งถ้าผู้ใหญ่บ้านและม้อกแนะไม่สามารถเข้ากันได้ ก็จะทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านในหมู่บ้าน ดังนั้นการเลือกผู้นำหรือผู้ปกครอง จำเป็นต้องพิจารณาถึงการยอมรับจากชาวบ้านด้วย

5. ศาสนาและลัทธิความเชื่อ

ชาวขมุเชื่อในเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ อาจให้ทั้งคุณและโทษ มนุษย์ต้องปฏิบัติต่อผีในลักษณะที่ยอมรับความเหนือกว่าและด้วยความเคารพบูชา ดังนั้นชาวขมุจึงมีพิธีกรรมเช่นไหว้ผีเพื่อป้องกันมิให้ผีให้โทษแก่มนุษย์และบันดาลความเจริญอกงามให้เกิดแก่มนุษย์ ผีที่สำคัญในความเชื่อของชาวขมุได้แก่

ผีหลวง (โฮรย่น่า) เป็นผีที่มีอำนาจมากกว่าผีทั้งปวง สามารถให้คุณหรือโทษกับมนุษย์ได้ ถ้ามนุษย์กระทำการลบหลู่จะทำให้เกิดความหายนะและความเจ็บป่วย แต่ถ้ามนุษย์ทำการสักการะบูชาก็จะบันดาลให้เกิดความสงบสุขและความเจริญก้าวหน้า ผีหลวงจึงเป็นผีที่ชาวขมุเคารพนับถือ

มากที่สุด และทำพิธีเช่นไหว้ทุกปีในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 6 นอกจากนี้ ยังมีศาลเพื่อให้เป็นที่ตั้งสถิตยของผีหลวงในบริเวณป่าใกล้หมู่บ้าน ซึ่งมีลักษณะเป็นบ้านจำลอง ขนาดประมาณ 1.2-1.5 ม.

ผีประจำหมู่บ้าน (โฮรยั้ง) เป็นผีที่คอยปกป้องคุ้มครองดูแลผู้คนในหมู่บ้าน ปัดเป่าโรคภัยไข้เจ็บ และขับไล่ผีป่าต่าง ๆ ให้ออกไปจากหมู่บ้าน จะทำให้คุณแก่มนุชย์มากกว่าโทษ พิธีเช่นไหว้ผีประจำหมู่บ้าน ทำในวันเดียวกับวันทำพิธีเช่นไหว้ผีหลวง ศาลผีประจำหมู่บ้านจะอยู่ในบริเวณหมู่บ้าน และไม่ตั้งอยู่ในเขตป่าเป็นอันขาด ลักษณะศาลคล้ายของผีหลวง แต่ขนาดเล็กกว่า

ผีบ้าน(โฮรยั้ง) เป็นผีที่ทำให้คุณแก่มนุชย์มากที่สุด และให้โทษน้อยที่สุด ส่วนใหญ่จะทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองผู้ที่อาศัยในบ้าน และมีอยู่ในบ้านทุกหลัง ผีบ้านจะแทรกตัวอยู่ในทุกส่วนของบ้านจึงไม่ต้องมีหิ้งเป็นที่ตั้งสถิตย อย่างไรก็ตาม ชาวขมุบางคนก็เชื่อว่าผีบ้านจะสถิตยอยู่บริเวณเตาไฟหรือหิ้งเหนือเตาไฟ ซึ่งเป็นบริเวณที่ทำพิธีเช่นไหว้ ซึ่งสามารถกระทำได้หลายโอกาส เช่น การสร้างบ้านใหม่ต้องมีการเชิญผีบ้านเข้าสถิตยภายในบ้าน หรือเช่นไหว้ในกรณีที่มีคนในบ้านเจ็บป่วย หรือในกรณีที่คนในบ้านฝันถึงเหตุการณ์ร้ายต่าง ๆ เป็นต้น

ชาวขมุเป็นผู้ที่เคร่งครัดต่อประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีเป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้จากเวลาทำพิธีเลี้ยงผี จะมีการติดไม้ไผ่สาน ที่เรียกว่า “ตแล้” ไว้เป็นสัญลักษณ์เป็นข้อปฏิบัติมาแต่โบราณ เช่นเวลาทำพิธีเลี้ยงผีหมู่บ้านจะต้องทำ ตแล้ ไว้ทั้งสี่ทิศ เหนือ ใต้ ตะวันออก และตะวันตก ของหมู่บ้าน โดย ตแล้ จะอยู่สองข้างทางซ้ายและขวา (สุวิไล, 2533)

ส่วนความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ชาวขมุเชื่อว่ามนุษย์สามารถควบคุมอำนาจนั้นได้ พร้อมทั้งสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่มนุชย์ได้อีกด้วย ซึ่งอำนาจที่ว่านี้คือเวทย์มนต์ คาถาต่าง ๆ โดยบุคคลที่ได้เรียนรู้เวทย์มนต์คาถาต่าง ๆ ตามประเพณีสามารถที่จะควบคุมปรากฏการณ์บางอย่างได้ เช่น รักษาอาการกระดูกหัก อาการถูกงูกัด ช่วยให้เกิดอุบัติเหตุ นอกจากนั้นสามารถระงับความรุนแรงของลมพายุหรือน้ำท่วมได้อีกด้วย (นิพัทธเวช, 2535)

6. เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

ชาวขมุ มีระบบเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับความสมดุลระหว่างที่ดิน สัตว์ป่า และป่าไม้ โดยใช้ที่ดินเป็นแหล่งปลูกข้าวและพืชอาหารต่าง ๆ เพื่อบริโภค สัตว์ป่าเป็นแหล่งอาหารโปรตีน และป่าไม้เป็นแหล่งรายได้ เนื่องจากขายของป่า เช่น ตำว หวาย หน่อไม้ รวมทั้งการขายไม้ในบางหมู่บ้านด้วย

อาชีพของชาวขมุคือทำการเกษตร และเป็นการเกษตรแบบยังชีพเท่านั้น เนื่องจากการปลูกพืชส่วนใหญ่ขึ้นเพื่อการบริโภค เช่น ปลูกข้าว เผือก มัน และพืชจำพวกเครื่องเทศปรุงรสต่าง ๆ เช่น พริก ตะไคร้ ข่า สะระแหน่ หอม กระเทียม มะเข่น เป็นต้น ส่วนพืชไร่และไม้ผลมีเล็กน้อย

ได้แก่ ข้าวโพด ถั่ว ถั่วเขียว ขนุน มะขาม มะม่วง เป็นต้น ซึ่งมักปลูกไว้บริโภคเท่านั้น ถ้ายังมีเหลือก็นำมาแบ่งปันให้กับญาติพี่น้อง ชาวขมุส่วนน้อยที่มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด และฝ้ายจำหน่าย อย่างไรก็ตามการประกอบการเกษตรของชาวขมุ จะเน้นในเรื่องการปลูกข้าวเพื่อบริโภคเป็นสำคัญ แต่ผลผลิตข้าวที่ได้ในแต่ละครัวเรือนมักไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี และมี แนวโน้มที่ลดลงอย่างเด่นชัด บางครอบครัวเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวได้น้อยกว่า จำนวนเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ปลูกไปก็มี

ปัจจัยที่ทำให้การเกษตรของชาวขมุเป็นเพียงการเกษตรแบบยังชีพ และไม่สามารถพัฒนาไปสู่การเกษตรแบบตลาดได้ มีดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยทางด้านนิเวศวิทยากายภาพ ชาวขมุเป็นชาวเขาที่ปลูกฝิ่น จึงเป็นสาเหตุสำคัญในการ ไม่อพยพ โยกย้ายถิ่นที่อยู่บ่อยครั้งนัก การก่อตั้งหมู่บ้านส่วนใหญ่ มักตั้งแบบถาวร ดังนั้นลักษณะของพื้นที่ประกอบการเกษตรก็เป็นพื้นที่ที่ถูกใช้ มาเป็นเวลานาน ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ลดลง คุณภาพของดินจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ผลผลิตตกต่ำ

2. ปัจจัยด้านประยุกต์วิทยาทางการเกษตร ชาวขมุทำการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน กล่าวคือเป็นการเกษตรแบบตัด โค่น ฟิน เผา แล้วทำการเกษตรอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง จนกระทั่งผลผลิตเริ่มลดลง ไม่คุ้มกับการลงทุน ก็จะปล่อยให้พื้นที่มีการพักตัวอยู่ระยะหนึ่ง จนมีความอุดมสมบูรณ์อีกครั้งจึงจะหวนกลับมาใช้พื้นที่นี้อีก อย่างไรก็ตาม การใช้เฉพาะพื้นที่เดิม แม้จะทำหมุนเวียนกันไป ก็ไม่อาจรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินไว้ได้เช่นเดิม นอกจากนี้ขีดความสามารถที่จะใช้ประโยชน์สูงสุดจากที่ดินก็จะลดลงด้วย

3. ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ชาวขมุนิยมแต่งงานแบบสามี-ภรรยาเดียว(monogamy) จึงทำให้ขนาดครัวเรือนเล็ก มีสมาชิกน้อย ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจด้วย เพราะมีกำลังแรงงานน้อย ไม่สามารถแบ่งแรงงานไป ช่วยประกอบการเกษตรอย่างอื่นได้ นอกจากการปลูกข้าว ส่วนสังคมของชาวขมุเน้นจำกัดอยู่แต่ในระดับหมู่บ้าน มีการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนที่อยู่ใกล้เท่านั้น จะเห็นว่าลักษณะทางสังคมแต่ละขนาดของครอบครัวเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่กำหนดขนาดกิจกรรมและผลตอบแทนในทางการเกษตรของชาวขมุ

7. วิธีการป้องกันและรักษาโรคแบบพื้นบ้าน

7.1 การใช้พืชและสมุนไพรพื้นบ้าน

พืชมีความสำคัญมากในชีวิตประจำวันของชาวขมุ นับตั้งแต่บ้านเรือน ภาชนะใส่ของ กระบุง ตะกร้าประเภทต่าง ๆ ถ้วย ชาม ช้อน ภาชนะบรรจุน้ำกิน น้ำใช้ ทำจากไม้ไผ่ประเภทต่าง ๆ เป็นส่วนใหญ่ ส่วนอาหารในชีวิตประจำวันก็จะเป็นพริกตำและแกงผักเป็นพื้นและนิยมใช้พืช

ผักปรุงรสและกลิ่น เช่น กระเทียม ตะไคร้ (*Cymbopogon citratus* Stapf) ต้นหอม (*Allium ascalonicum* Linn.) มะแข่น (*Zanthoxylum limonella* Alston) เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการปลูกพืชเพื่อใช้ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผี หรือใช้ในการรักษาโรคบางประเภทที่รู้ต้นเหตุชัดเจน เช่น จิง (*Zingiber officinale* Roscoe) ขมิ้น (*Curcuma domestica* Valetton) และไพล (*Zingiber cassumunar* Roxb.) เป็นต้น สุวิไล (2533) ได้ศึกษาการใช้สมุนไพรของชาวขมุไว้ เช่น ชุมเห็ดเทศ (*Cassia alata* Linn.) ใช้ใบตำหรือชอยด้อมกิน ทำให้ระบบหมุนเวียนของโลหิตดี ผิวพรรณดี และทาแก้โรคผิวหนัง เช่น หิด กลากเกลื้อน ใช้ดอก ตำทาบริเวณที่คัน รากใช้ด้อมกินแก้ปวดหัว ต้นกล้วย (*Musa acuminata* Colla) ใช้หว่าปลี แกงหรือด้อมให้ผู้หญิงที่มีบุตรกิน ทำให้น้ำนมมาก ผลดิบกินแก้ท้องเฟ้อ ฟักทอง (*Cucurbita moschata* Decne) ใช้เมล็ดหรือใบบดละเอียดผสมน้ำตาลและน้ำดื่มเป็นยาถ่ายพยาธิ นอกจากนี้ยังมีต้นไม้ที่ใช้ในพิธีกรรมเลี้ยงผีและใช้กันผี เช่น ผักไผ่ (*Polygonum odoratum* Lour.) ใช้ใบใส่ลาบเลือดที่ทำพิธีชู้แก้ป่วย เป็นต้น

7.2 พิธีกรรมในการป้องกันรักษาความเจ็บป่วย

วัฒนธรรมการรักษาป้องกันความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้านของชาวขมุ อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อเรื่องผี ดังนั้นเมื่อเกิดการเจ็บป่วยอย่างไม่รู้สาเหตุ เช่น อาการบวมตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายโดยไม่ทราบเหตุผล เช่น โรคกระดูกหัก หรือเคล็ด หรือแพลง อย่างรุนแรง โดยที่มีอาการชักหมดสติ หรืออาการปวดหัว ปวดท้อง เป็นต้น อาการเหล่านี้ชาวขมุจะเชื่อว่าเป็นการผัดผี และพยายามที่จะขอชีวิต โดยหาทางที่จะติดต่อกับผี เพื่อให้ทราบถึงสาเหตุและหนทางแก้ไข ผู้ที่ทำหน้าที่สื่อสารนั้นก็คือ หมอดู หรือ “ม้อกแนะ” ซึ่งจะเป็นผู้ทำนายถึงสาเหตุและวิธีการรักษา แต่โดยทั่วไปจะทำพิธีเช่นผีด้วยไก่ ในกรณีที่คนป่วยมีอาการไม่มากนัก แต่ถ้าอาการไม่ดีขึ้นก็จะทำพิธีเช่นผีด้วยหมู หรืออาจจะทำทั้งสองอย่างในพิธีเดียวกัน ส่วนกรณีที่อาการหนักมาก ทำอย่างไรก็ไม่หายต้องทำพิธีฆ่าควาย หรือผูกข้อมือด้วยควาย ซึ่งจะมีการเรียกขวัญด้วย (สุวิไล, 2533)

เผ่าลัวะและเผ่าถิ่น

นักมานุษยวิทยากล่าวว่าชาวเขาเผ่าลัวะและเผ่าถิ่นที่อาศัยอยู่ในจังหวัดน่านเป็นเผ่าเดียวกัน และมีชื่อเรียกที่พบในเอกสารต่าง ๆ อีกหลายชื่อ เช่น ชาวคอย ข่าถิ่น ลัวะไผ่ ไพร ปรีย มัลหรือมาด แต่ชื่อที่รู้จักโดยทั่วไปคือ คำว่า ลัวะ และถิ่น ซึ่งคำว่า ลัวะ เป็นคำที่คนไทยในจังหวัดน่านใช้เรียกชาวเขากลุ่มนี้ ส่วนคำว่า ถิ่น เป็นคำที่ทางราชการใช้และพบในเอกสารต่าง ๆ ของทางราชการ (สุวิไล, 2531)

อย่างไรก็ตาม Filbeck (1978) สามารถแยกชาวเขากลุ่มนี้ออกจากกันเป็น 2 กลุ่มย่อย โดยอาศัยความแตกต่าง ทางด้านสำเนียงภาษา ดังนี้

1. กมัล มัล หรือมาล (Mal) คนกลุ่มนี้จะเรียกตัวเองว่า ลัวะกมัล มัล หรือ มาล ซึ่งคำดังกล่าวหมายถึง ขวัญ ในภาษาไทย คนภายนอกมัก ไม่ค่อยทราบ และเขาจะไม่บอกถ้าไม่รู้จักกันจริง ๆ จะบอกแค่ว่าตนเองเป็นคนลัวะเท่านั้น

2. ครำปรัย หรือ ไพร (Prai) เป็นชื่อภาษาที่คนกลุ่มนี้ใช้ คำว่า “ครำ” แปลว่า คน ส่วนคำว่า “ปรัย” แปลว่า ถิ่น ดังนั้นคำนี้ก็หมายถึง คนถิ่นนั่นเอง แต่บางคนกลับเข้าใจว่า ปรัย หรือ ไพร คือ ไพร หรือคนที่อยู่ในฐานะทาส หรือคนป่าเถื่อน แต่โดยทั่วไปถ้าเราถามเขา เขาจะบอกว่าเขาเป็นคนถิ่น

Srisavasdi (1963) กล่าวว่า เผ่าถิ่นประกอบด้วย 2 กลุ่มย่อยด้วยกัน คือกลุ่มที่เรียกว่า ถิ่นตะวันออก และกลุ่มถิ่นตะวันตก โดยถิ่นตะวันออกมักอาศัยอยู่บริเวณกิ่งอำเภอปอเกลือ ส่วนมากเป็นมาล ขณะที่ถิ่นตะวันตกอาศัยอยู่บริเวณอำเภอปัวและอำเภอทุ่งช้าง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกครำปรัย หรือ ไพร แม้ว่าเอกสารต่างๆจะกล่าวชัดเจนว่าชาวเขาทั้งสองกลุ่มนี้ เป็นชาวเขาเผ่าเดียวกัน แต่จากการศึกษาภาคสนามเบื้องต้น สามารถพบความแตกต่างบ้างในด้านวัฒนธรรม ประเพณีและการดำรงชีวิตประจำวัน ด้วยเหตุผลนี้ผู้เขียนจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบในแง่ภูมิปัญญาชาวบ้าน ทางด้านการใช้ประโยชน์จากพืชในชาวเขาทั้งสองกลุ่มนี้ดังกล่าวว่ามีความเหมือนและแตกต่างกันหรือไม่ โดยผู้เขียนขอใช้คำว่า “เผ่าลัวะ” แทนชาวเขากลุ่มภาษา กมัล มัล หรือ มาล และใช้คำว่า “เผ่าถิ่น” แทนชาวเขากลุ่ม ครำปรัย หรือ ปรัย เพื่อจะได้ไม่เกิดความสับสน ภูเบศ (2534) กล่าวว่าแม้ว่าชาวเขาทั้งสองกลุ่มนี้จะมี ความแตกต่างด้านสำเนียงภาษากันอยู่บ้าง แต่ยังสามารถสื่อสารกันเข้าใจ นอกจากนี้ศาสนาและความเชื่อ ตลอดจนการจัดโครงสร้างทางสังคมก็มีความคล้ายคลึงกันมากซึ่งขอกล่าวโดยรวมดังนี้

1. ประวัติความเป็นมา

ชาวเขาเผ่าลัวะและถิ่น จัดอยู่ในกลุ่มภาษาออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) สาขามอญ-เขมร ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับชาวเขาเผ่าขมุ (Khamu) ละว้า (Lawa) และผีตองเหลือง (Mlabri) เชื่อกันว่าชนกลุ่มนี้มีถิ่นฐานอยู่บริเวณที่อยู่ปัจจุบันนี้มาแต่เดิมมิได้อพยพมาจากทางตอนเหนือหรือจากแถบประเทศจีน เหมือนชาวเขากลุ่มอื่น ๆ เช่น แม้ว เข้า ลีซอ มูเซอ เป็นต้น แต่อาจมีการอพยพโยกย้ายไปมาอยู่บ้าง ด้วยสาเหตุต่าง ๆ เช่น เจ็บไข้ มีโรคระบาด หรือจากการสู้รบ แต่มีเคยมีประวัติการอพยพจากดินแดนห่างไกล เป็นการย้ายถิ่นในบริเวณใกล้เคียงเท่านั้น (สุวิไล, 2531)

Dessiant (1981) คาดว่าชาวลัวะและถิ่นได้อพยพจากประเทศลาวเข้ามายังประเทศไทยทางจังหวัดน่าน ประมาณ พ.ศ. 2419 และต่อมาก็มีการอพยพข้ามไปมาระหว่างพรมแดนไทย-ลาว อยู่เป็นประจำ ส่วน Srisavasdi (1963) กล่าวว่าชาวเขากลุ่มนี้น่าจะเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยเมื่อประมาณ ค.ศ. 1826 และอาจเข้ามาอยู่ก่อนที่คนไทยจะอพยพมาอยู่ในบริเวณนี้เสียอีก ส่วน ชลธิรา (2530) สันนิษฐานว่า "ลัวะ" หรือ "ละว้า" ซึ่งบางแห่งออกเสียงเพี้ยนเป็น "ลเวือะ" นั้นเป็นชื่อชนชาติเก่าแก่ที่เคยมีภูมิลำเนาอยู่บริเวณตอนเหนือของประเทศไทยปัจจุบันและเชื่อว่าชาวลัวะในจังหวัดน่านน่าจะเป็นเผ่าพันธุ์เดียวกับลัวะหรือละว้าในประวัติศาสตร์ล้านนา แต่ Filbeck (1978) จัดชาวเขาเผ่าลัวะในจังหวัดน่านเป็นคนละเผ่ากับเผ่าลัวะหรือละว้าที่อยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน แม้ว่าจะมีชื่อเรียกเหมือนกันและจัดอยู่ในตระกูลภาษาเดียวกัน แต่ชาวเขาทั้งสองเผ่านี้ต่างมีภาษาที่เป็นของตนเอง และไม่สามารถสื่อสารระหว่างเผ่าได้ นิพัทธเวช และคณะ (2531) กล่าวถึงการจัดโครงสร้างทางสังคมของชาวเขาเผ่าลัวะในจังหวัดน่านว่าเป็นการสืบเชื้อสายทางมารดา ในขณะที่ชาวลัวะหรือละว้าในแม่ฮ่องสอนหรือเชียงใหม่มีการสืบเชื้อสายทางบิดา จึงน่าจะเป็นคนละเผ่ากัน จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าแม้จะมีความขัดแย้งกันในแง่ความคิดเห็นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา แต่ก็ยังเป็นจุดที่น่าสนใจในการศึกษาค้นคว้าหาความจริงเพื่อที่จะได้มีข้อสรุปออกมาเป็นที่ยอมรับต่อไป

ชาวเขาเผ่าลัวะและถิ่นเป็นชาวเขากลุ่มใหญ่ที่สุดในจังหวัดน่าน โดยเฉพาะในเขตอำเภอปัว อำเภอเชียงกลาง อำเภอทุ่งช้างและอำเภอบ่อเกลือ ส่วนที่เป็นเขตติดต่อระหว่างชายแดนประเทศไทย และแขวงชัยบุรีในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว นอกจากนี้อาจพบบ้างในจังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดเพชรบูรณ์ จากการสำรวจของกรมประชาสงเคราะห์ในปี พ.ศ. 2538 เฉพาะเขตที่เข้าถึงและอยู่ในความรับผิดชอบ ประชากรชาวลัวะและถิ่น มีรวมทั้งสิ้น 3 จังหวัด 11 อำเภอ 152 หมู่บ้าน 48,025 คน (ตารางที่ 2) สำหรับข้อมูลในประเทศลาวนั้น ได้ประมาณเอาไว้ว่า มี 5,000-6,000 คน ในเขตจังหวัดชัยบุรี (Filbeck, 1978)

2. การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

ชาวเขาเผ่าลัวะและถิ่น นิยมตั้งบ้านเรือนอยู่บนพื้นที่ราบสันเขาที่มีความสูงระหว่าง 600-1,200 เมตร จากระดับน้ำทะเล เลือกบริเวณที่อยู่ไม่ไกลจากแหล่งน้ำใช้อุปโภคและบริโภคมากนัก ดังนั้น จึงพบหลายหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณต้นน้ำน่าน เช่น น้ำและ น้ำปัว น้ำคอน น้ำวาง น้ำว่า และ น้ำมาง เป็นต้น ต้นน้ำของแม่น้ำเหล่านี้อยู่ในเขตอำเภอทุ่งช้าง อำเภอเชียงกลาง และอำเภอปัวในจังหวัดน่าน ซึ่งเป็นบริเวณรอยต่อระหว่างจังหวัดน่านของประเทศไทยกับแขวงชัยบุรีในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สุวิไล, 2531)

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนประชากรเผ่าละว้าและเผ่าถิ่นในประเทศไทย พ.ศ. 2538

จังหวัด	อำเภอ	จำนวนหมู่บ้าน	จำนวนประชากร (คน)
เชียงใหม่	เชียงดาว	1	380
เพชรบูรณ์	เขาค้อ	1	10
น่าน	เมือง	4	693
	เชียงกลาง	15	3,991
	ทุ่งช้าง	16	4,272
	ปัว	33	19,434
	เวียงสา	1	323
	แม่จริม	3	597
	สันติสุข	2	1,302
	กิ่งอำเภอบ่อเกลือ	74	16,592
	กิ่งอำเภอสองแคว	2	431
รวม	11	152	48,425

ที่มา: ทำเนียบชุมชนบนพื้นที่สูงในประเทศไทย, กรมประชาสงเคราะห์

ในแต่ละหมู่บ้านมักตั้งบ้านเรือนกระจุกกระจายเป็นกลุ่มย่อย ๆ โดยในกลุ่มย่อยหนึ่ง ๆ นั้นเป็นการอยู่รวมของคนในตระกูลเดียวกัน ดังนั้นขนาดหมู่บ้านจึงขึ้นอยู่กับจำนวนของกลุ่มย่อยหรือจำนวนของตระกูล ถ้ามีจำนวนกลุ่มย่อยหรือตระกูลน้อย จะได้หมู่บ้านที่มีขนาดเล็ก แต่ถ้ามีกลุ่มย่อยหรือตระกูลมากมารวมกัน ก็จะเกิดเป็นหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่ ผลที่ตามมาคือ ปัญหาในการจัดสรรพื้นที่ทำมาหากิน จะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน ทั้งนี้เนื่องจากชาวเขาเผ่าละว้าและถิ่นทำการเกษตรแบบหมุนเวียน เมื่อมีจำนวนกลุ่มย่อยมากขึ้นแต่จำนวนที่ดินหรือพื้นที่ ๆ ใช้ทำการเพาะปลูกเท่าเดิม ความสามารถในการครอบครองที่ดินจะได้น้อยลง และไม่สามารถทิ้งให้ที่ดินได้พักตัวนานๆ ก็กลับมาใช้ทำการเพาะปลูกอีก ด้วยเหตุนี้พื้นที่จึงเสื่อมโทรม ขาดธาตุอาหาร ผลผลิตต่ำซึ่งก็อาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่มีการย้ายหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามหมู่บ้านละว้าและถิ่น ส่วนใหญ่มีการตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งแน่นอนและมีอายุมากกว่า 40 ปี ส่วนสาเหตุอื่นที่ทำให้มีการย้ายหมู่บ้าน เช่น การเกิดโรคระบาด และภัยจากคอมมิวนิสต์ เป็นต้น

เมื่อเลือกทำเลตั้งหมู่บ้านได้แล้ว ก่อนที่จะทำการสร้างบ้านต้องสร้างขั้วขึ้นก่อน เพราะชาวละว้าและถิ่นถือว่า ขั้วเป็นสิ่งสำคัญมาก และมีขั้วขั้ว ซึ่งเป็นผีแรงพอสมควร ซึ่งอาจทำให้

คนในบ้านเกิดการเจ็บป่วยได้ ยิ่งข้าวกับตัวบ้านจะแยกออกจากกัน เมื่อสร้างยังข้าวเสร็จและนำข้าวเข้าเก็บเป็นที่เรียบร้อย จึงจะสร้างบ้านได้ ลักษณะบ้านที่พบในปัจจุบัน สามารถแยกได้ 3 แบบ ดังนี้

1. บ้านแบบโบราณลักษณะประจำเผ่า เป็นบ้านยกพื้นสูงประมาณ 1 เมตร พื้นและข้างฝาทำด้วยไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยจากหรือหญ้าคา ซึ่งมีด้านหนึ่งลาดลงมาเกือบจรดพื้น ภายใต้อหลังคาชั้นนี้ จะเป็นที่เก็บสิ่งของต่างๆ เช่น ครกกระเดื่องสำหรับตำข้าว ไม้พื้น เป็นต้น ตัวบ้านมี 2 ประตู ไม่มีหน้าต่าง ภายในตัวบ้านค่อนข้างมืด บริเวณหน้าบ้านจะมีระเบียงหรือนอกชาน ส่วนใต้ถุนบ้านจะเป็นคอกสัตว์ เช่น ควาย หรือ หมู เป็นต้น

2. บ้านแบบโบราณลักษณะประจำเผ่าผสมลักษณะบ้านคนพื้นราบ เป็นบ้านยกพื้นสูง หลังคาหน้าจั่ว มุงด้วยหญ้าคา พื้นและฝาบ้านยังคงทำด้วยไม้ไผ่หรือบางหลังคาเรือน พื้นอาจจะทำจากไม้แปรรูป ใต้ถุนบ้านไม่มีคอกสัตว์เลี้ยง

3. บ้านแบบคนพื้นราบ ลักษณะบ้านที่เห็นไม่เหลือลักษณะบ้านแบบโบราณอยู่เลย โดยบ้านยังคงยกพื้นสูง พื้นและฝาบ้านทำด้วยไม้แปรรูป หลังคามุงด้วยหญ้าคาหรือสังกะสี มีการเจาะช่องหน้าต่าง เพื่อให้มีช่องระบายอากาศเช่นบ้านคนพื้นราบ

สำหรับการจัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยภายในตัวบ้าน มักจะเหมือนกันเกือบทุกครัวเรือน โดยด้านหน้าของตัวบ้านจะเป็นนอกชานหรือระเบียงชั้นล่าง ถัดเข้าไปเป็นระเบียงชั้นในเป็นบริเวณที่ไว้รับแขก ส่วนหนึ่งของระเบียงนี้จะถูกกันเป็นที่เก็บเมล็ดพันธุ์พืช มีประตู 2 บาน ภายในบ้านจะถูกแบ่งเป็น 1-2 ห้อง สำหรับเป็นที่นอน นอกนั้นจะถูกปล่อยเป็นห้องโถงกว้างๆ ซึ่งถูกแบ่งเป็นห้องครัวไปด้วย โดยจัดทำเตาไฟไว้มุมใดมุมหนึ่ง และบริเวณนี้จะเป็นที่รับประทานอาหารของคนในบ้าน เหนือเตาไฟจะมีไม้ไผ่สานมาแขวนไว้เพื่อเป็นที่วางเครื่องครัว หรือวางเนื้อสัตว์ป่า เพื่อเป็นการรมควันไฟ เป็นวิธีการถนอมอาหารแบบหนึ่งของชาวเขา (ภูเบศ, 2534)

3. โครงสร้างทางสังคมและชนชั้น

ชาวเขาเผ่าละว้าและถิ่นมีรูปร่างลักษณะลำตัวยาว ผิวคล้ำ ปีกบิน ใบหน้าและท่าทางเฉยเมยไม่ค่อยพูดจา ถ้าดูภายนอกอย่างผิวเผินจะคิดว่าเป็นคนดู่ ป่าเถื่อน ไม่กระตือรือร้นต่อความเจริญสมัยใหม่ แต่ถ้าได้ใกล้ชิดแล้วจะพบว่า โดยทั่วไปคนเผ่านี้มีนิสัยอดทน สุภาพ อ่อนน้อม ค่อนข้างขี้กลัวและไม่ค่อยให้การต้อนรับคนแปลกหน้าเท่าใดนัก อาจเป็นเพราะอยู่ในเขตห่างไกล ไม่ค่อยมีโอกาสพบโลกภายนอก นอกจากนี้บางกลุ่มยังมีความเชื่อว่าคนแปลกหน้าจะเป็นผู้นำความชั่วร้ายหรือสิ่งอัปมงคลมาให้ เพราะเคยประสบเหตุการณ์ที่ถูกหลอกลวงเอาชีวิตเอาเปรียบและแสดงการดูถูก ดูแคลน จากพวกพ่อค้า คนพื้นราบมาแล้ว (สุวิไล, 2532) ส่วนการแต่งกายในปัจจุบันจะคล้าย

กับคนไทยพื้นราบโดยทั่วไป โดยผู้หญิงนุ่งผ้าถุงหรือซิ่น สวมเสื้อแบบคนพื้นราบ ส่วนผู้ชายมักแต่งกายแบบคนพื้นราบทั้งหมด (อุเบต, 2534)

ภายในสังคมลัวะ มีโครงสร้างทางชนชั้นที่ต่างกัน (ชลธิรา, 2530) ดังนี้

1. ชนชั้นต่ำ คือ กลุ่มของลูกเลี้ยงหรือทาสในครัวเรือน พวกนี้ส่วนใหญ่เป็นลูกกำพร้า สภาพชีวิตค่อนข้างลำบาก อดยากตรากตรำ ทำงานหนักทั้งวัน ตามแต่พ่อเลี้ยง หรือ แม่เลี้ยงสั่ง จนสุขภาพทรุดโทรม บางรายทนไม่ไหว ต้องหลบหนีไปอยู่หมู่บ้านอื่น แต่ก็ไม่สามารถพ้นสภาพการเป็นลูกเลี้ยงในหมู่บ้านใหม่อยู่ดี

2. ชั้นกลาง เป็นกลุ่มที่มีลักษณะครอบครัวเดี่ยว เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์เรือนหลังเล็ก ๆ มีที่ทำไร่ผืนเล็กเพียง 1 ผืน อาจมีเครื่องมือการผลิตเป็นบางครอบครัว สมาชิกในครัวเรือนของชนชั้นกลาง แม้จะเป็นไทแก่ตัวเอง ซึ่งต่างกับลูกเลี้ยง แต่ก็ต้องไปทำงานให้เจ้าโคตร เจ้าวงศ์เป็นบางครั้งในแง่การเกณฑ์แรงงาน โดยปราศจากสิ่งตอบแทนใด ๆ ชนชั้นนี้มีน้ำเต้า 3-4 ใบ ยังไม่มีกรรมสิทธิ์ในแหล่งน้ำแหล่งปลา ไม่มีอภิสิทธิ์ในการเลือกที่ทำไร่ ชีวิตทางวัฒนธรรมขึ้นต่อหมอผีเป็นอย่างมาก

3. ชนชั้นสูง หรืออภิสิทธิชนในสังคมลัวะ แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ

3.1 ครอบครัวตระกูลใหญ่ ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขยายมีไร่มากกว่า 10 ไร่ มีน้ำเต้ามากกว่า 10 ใบ มีกรรมสิทธิ์ในแหล่งน้ำแหล่งปลา แต่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปปรับใช้เจ้าโคตร เจ้าวงศ์เช่นกัน ชีวิตทางเศรษฐกิจ เป็นเบี้ยล่างขึ้นต่อเจ้าโคตรและเจ้าวงศ์ ในขณะที่ชีวิตทางวัฒนธรรมขึ้นต่อหมอผี

3.2 หมอผี ไม่จำเป็นต้องเป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขยาย มักไม่มีไร่เป็นของตัวเอง เพราะไม่จำเป็นต้องทำงานก็มีกิน ได้รับการสนองจากสมาชิกในหมู่บ้านทั้งอาหารและเงินทอง เป็นชีวิตที่สุขสบาย ผิดกับชาวลัวะทุกชนชั้นที่ถึงจะมีอภิสิทธิ์อย่างไคร่ก็ต้องทำมาหากิน

3.3 เจ้าก๊ก เป็นครอบครัวขยายและมีขนาดใหญ่ มีสมาชิกในครัวเรือนมากกว่าสิบคน มีน้ำเต้ามากกว่า 10 ใบ มีไร่ผืนใหญ่ 3-5 ผืน มีทั้งกรรมสิทธิ์ในแหล่งน้ำ แหล่งปลา และอภิสิทธิ์ในการเลือกพื้นที่ทำไร่ และการเกณฑ์แรงงานชนชั้นที่ต่ำกว่า นั่นคือสมาชิกทั้งหมู่บ้าน ซึ่งถือเป็นโคตรวงศ์ เดียวกันทั้งหมด ดังนั้นจึงมีฐานะเป็นผู้นำชุมชนด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าก๊กและหมอผีมีลักษณะเอื้อผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน หมอผีดำรงชีพอยู่ได้เพราะเจ้าก๊ก ปลูกฝัง ดอกย่ำ และยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติตามลัทธิความเชื่อดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด ส่วนหมอผีก็จะดอกย่ำถึงอภิสิทธิ์ของชนชั้น เจ้าก๊กที่สมาชิกในหมู่บ้านและต่างหมู่บ้านต้องเคารพนับถือเป็นระเบียบที่จะละเมิดมิได้ การผิผิส่วนใหญ่ก็คือการละเมิดอภิสิทธิ์ของชนชั้นสูงนั่นเอง

ชาวลัวะและถิ่นนิยมการมีสามี-ภรรยาเดียว (monogamy) และมีการสืบสกุลทางมารดา (Matrilinal descent) ดังนั้นสถานภาพของผู้หญิงจะเหนือกว่าผู้ชายทั้งทางเศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เช่น การสืบทอดมรดก การสืบตำแหน่งเจ้ากกั พิธีเช่น ไหว้ผี แม่หมอบีจะเป็นผู้ชาย แต่ผู้ร่วมประกอบพิธีกรรมเป็นผู้หญิง และตำแหน่งหัวหน้าโครตวงศ์ก็ยังคงเป็นผู้หญิง ยกเว้นกรณีที่ไม่มียาหาหญิงรับช่วงเท่านั้นที่จะเป็นผู้ชายแทน (ภูเบท, 2534)

4. การปกครอง

การปกครองของชาวลัวะและถิ่นในปัจจุบันแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ (ภูเบท, 2534) คือ

1. การปกครองอย่างเป็นทางการ มีผู้ใหญ่บ้านเป็นเสมือนคนกลางติดต่อสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับทางราชการ และทำหน้าที่ปกครองดูแลหมู่บ้านให้เป็นไปตามกฎหมายบ้านเมือง ดังนั้นผู้ใหญ่บ้านมักจะเป็นผู้ที่มีความชำนาญในเรื่องการติดต่อราชการ มีประสบการณ์กับสังคมภายนอก หรือไม่ก็เป็นผู้มีอิทธิพล หรือฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีพอสมควร

2. การปกครองตามจารีตประเพณี เป็นการปกครองแบบดั้งเดิมของชาวลัวะและถิ่น ซึ่งจะใช้จารีตประเพณี หรือ “ฮีด” เป็นตัวกำหนด ในกลุ่มชาวลัวะหรือถิ่นจะมีผู้อาวุโสของแต่ละตระกูล ซึ่งเป็นที่เคารพเชื่อฟังของคนในตระกูลนั้นๆ รวมทั้งหมอบีหรือผู้ประกอบพิธีทางศาสนาที่เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่รู้ถึงจารีตเก่าๆและมีบทบาทอย่างมากในจารีตประเพณีที่ได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

การปกครองตามจารีตประเพณียังคงมีความสำคัญต่อชาวลัวะและถิ่น เพราะสังคมยังยึดถืออยู่ในเรื่องไสยศาสตร์ การผิดจารีตเปรียบเสมือนเป็นการฝ่าฝืนคำสั่งสอนของบรรพบุรุษ และมีผลทำให้เกิดความเดือดร้อนได้ ดังนั้นเพื่อป้องกันการเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับผู้ใหญ่บ้าน ดังเช่นเกิดในหลายหมู่บ้านมาแล้ว การเลือกบุคคลสำหรับเป็นผู้นำในการปกครองต้องคำนึงถึงผู้นำในแต่ละกลุ่มย่อย หรือผู้นำของแต่ละตระกูลและผู้นำทางศาสนาด้วย ซึ่งเป็นผู้นำดั้งเดิมที่มีภูมิกันมากับสังคมของชาวลัวะและถิ่น (สุวิไล, 2531)

5. ศาสนาและลัทธิความเชื่อ

ชาวลัวะและถิ่นมีความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์มาก โดยเฉพาะเรื่องผีว่าสามารถให้ทุนหรือโทษแก่ผู้ที่กระทำความผิดต่างๆที่บรรพบุรุษเคยตั้งไว้ ผีที่มีความสำคัญต่อชาวลัวะและถิ่นมีดังนี้

1. ผีหมู่บ้าน เป็นผีประจำหมู่บ้านที่ต้องมีการเซ่นสรวงทุกปี เพื่อให้คนในหมู่บ้านอยู่อย่างมีความสุข ผีหมู่บ้านนี้จะสิงสถิตอยู่ที่เรือนเก่าซึ่งเป็นเรือนที่สร้างหลังจากเลือกหมู่บ้านแล้ว และเป็น

เรือนที่สร้างและทำกิจกรรมได้ก่อนเรือนอื่นๆ ผู้หญิงที่เป็นเจ้าของเรือนเก่านี้ต้องเป็นผู้ถือผีหมู่บ้านไปตลอด แม้ว่าจะมีการย้ายหมู่บ้านก็จะถือว่าเรือนนี้เป็นเรือนเก่าไปตลอดเปลี่ยนแปลงไม่ได้

2. **ผีบ้านหรือผีเรือน** เป็นผีบรรพบุรุษของตระกูลที่มีอยู่ทุกหลังคาเรือน โดยแต่ละเรือนอาจถือผีตระกูลเดียวกันหรือคนละตระกูลก็ได้ ชาวเขาเผ่านี้เชื่อว่าผีเรือนเป็นผีที่สำคัญที่สุด เพราะถ้าผีเรือนแข็งแรง ก็สามารถคุ้มครองคนในบ้านให้พ้นจากการกระทำของผีทุกชนิดได้ แต่ถ้ามีการทำผิดจารีตประเพณีของตระกูล โทษจะเกิดเฉพาะกับบุคคลที่อยู่ในเรือนนั้น ๆ ดังนั้นชาวลัวะและถิ่นมวกไม่ค่อยเชื่อเชิญแขกแปลกหน้าขึ้นบ้านเพราะถ้าแขกทำสิ่งไม่ดีขึ้นผู้ที่เดือดร้อนและรับเคราะห์แทนก็คือ คนในบ้านนั่นเอง

3. **ผีไร่** เป็นผีประจำไร่นา มีความสำคัญเช่นกัน เพราะเชื่อว่ามีผลต่อผลผลิตที่ลดลงหรือมากขึ้นได้ และอาจทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้อีกด้วย ดังนั้น เฉพาะช่วงฤดูกาลทำข้าวไร่ ภายใน 1 ปี ต้องทำการเซ่นไหว้ ผีไร่ถึง 9 ครั้ง ที่เดียว

4. **ผีเจ้าที่** เป็นผีที่สิงสถิตอยู่ในพื้นที่ก่อนการตั้งหมู่บ้านขึ้นมา เมื่อทำการสร้างหมู่บ้านแล้ว จะต้องทำศาลให้ผีเจ้าที่สิงสถิตย์และแต่ละปีต้องมีการเลี้ยงผีเจ้าที่ เพื่อให้ช่วยคุ้มครองหมู่บ้านให้พ้นภัยพิบัติต่าง ๆ (ภูเบศ, 2529)

การเจ็บป่วยที่เกิดจากการผิผีต่างๆต้องมีการแก้ไข โดยการติดต่อกับผีหรือบอกผีโดยผ่านหมอผี ซึ่งจะใช้คาถาในการขับไล่สิ่งชั่วร้ายให้ออกไปจากผู้ป่วย จะเห็นว่าการรักษาอาการเจ็บป่วยนี้ จะไม่มีการใช้ยาใด ๆ ทั้งสิ้น จะใช้เพียงคาถาเท่านั้น (Fibeck, 1971) และเมื่อพบแผล หรือตะไครว ปักอยู่หน้าบ้านใคร นั่นหมายถึง การห้ามบุคคลภายนอกขึ้นบนบ้านหลังนั้น การประกอบกิจกรรมที่ส่งเสียงดัง ต้องขออนุญาตเจ้าของบ้าน ต้องบอกผีเรือนก่อน เพราะถ้ามีคนในบ้านเจ็บป่วย บุคคลนั้นจะถูกกล่าวหาว่าเป็นต้นเหตุ ทำให้ผีเรือนไม่พอใจ ดังนั้นจึงควรขออนุญาตเจ้าของบ้านก่อนขึ้นไปบนบ้านหรือกระทำการใดๆ ก็ตาม ส่วนกรณีมีหญิงชายไปหลับนอนด้วยกันบนบ้านคนอื่น ๆ เจ้าของบ้านจะถือว่าผิผี ต้องเลี้ยงผีที่บ้านนั้น และถูกปรับตามประเพณีด้วย ซึ่งค่าปรับนั้นสุดแล้วแต่เจ้าของบ้านจะเรียกร้อย (สุวิไล, 2531)

ในระยะหลังแม้มีศาสนาพุทธได้เข้าไปเผยแพร่ มีการจัดวัดพระธรรมจาริกเข้าไปจำพรรษาอยู่ในหลายหมู่บ้าน แต่ชาวลัวะและถิ่นส่วนใหญ่ก็ยังคงยึดถือเรื่องไสยศาสตร์อยู่เช่นเดิม ผู้ที่รับนับถือศาสนาพุทธแล้วก็ยังคงนับถือผีควบคู่กันไปด้วย (ภูเบศ, 2534)

พิธีกรรมที่สำคัญ

พิธีกรรมส่วนใหญ่ เกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่และการเกษตรเกือบทั้งหมด ในที่นี้จะขอล่าวถึงพิธีสำคัญ ๆ เพียง 3 พิธี (ภูเบศ, 2534) คือ

1. พิธีโสด เป็นพิธีของเผ่าลัวะ เพื่อให้ข้าวเจริญงอกงามไม่เสียหาย ให้ผลผลิตดีและช่วยไม่ให้ผู้ที่เข้ามาทำไร่หรือเจ้าของไร่ ถูกผีไร่หรือผีป่าต่าง ๆ ที่อยู่บริเวณนั้นกระทำให้เกิดการเจ็บป่วยในภายหลัง พิธี โสดทำเมื่อข้าวสูงได้ประมาณ 1 สอก หรือประมาณเดือนกรกฎาคมของทุกปี

2. พิธีกินดอกแดงหรือเลิกดอกแดง เป็นพิธีของคนเผ่าถิ่น พิธีนี้ทำขึ้นเมื่อทุกหลังคาเรือนทำการขนข้าวจากไร่กลับมามีบ้านหมดแล้ว ถ้าทำพิธีขณะที่ข้าวยังอยู่ที่ไร่จะทำให้บ้านหลังนั้นขาดข้าวบริโภค หรืออาจมีข้าวบริโภคไม่ตลอดปี การเลิกดอกแดงนี้ เจ้าของเรือนแต่ละหลังจะกลับไปไร่ ทำการถอน เก็บเมล็ด ทุกอย่างที่มีอยู่ในไร่กลับมามีบ้านให้หมด และเรียกขวัญข้าวมาทำพิธีที่บ้านอีกครั้ง เป็นการแสดงว่ากิจกรรมทุกอย่างในไร่ได้สิ้นสุดลงแล้ว พร้อมกันนี้ ก็ทำพิธีเรียกขวัญของทุกคนในครัวเรือนกลับมามีบ้านด้วย

3. การทำขวัญข้าวหรือตัดดอกข้าว ทำเมื่อข้าวในไร่ออกดอกแล้ว ชาวลัวะและถิ่นเชื่อว่าข้าวมีขวัญ การทำขวัญข้าวจะช่วยให้ข้าวเจริญงอกงาม ออกรวงดีและให้ผลผลิตมาก พิธีนี้ทำที่บ้านโดยเจ้าของบ้านตัดดอกข้าวมาจำนวนหนึ่งเพื่อประกอบพิธี โดยหมอมผีไร่ซึ่งเป็นหมอมผีที่ทำขวัญข้าวโดยเฉพาะ

6. เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

ชาวลัวะและถิ่นทำไร่ข้าวเป็นอาชีพหลัก ถือว่าเป็นการเกษตรเพื่อยังชีพเท่านั้น ส่วนอาชีพรอง คือ การหาของป่า ล่าสัตว์ เมื่อว่างจากการงานในไร่นาจะรับจ้างทำงานต่าง ๆ นอกชุมชน การทำไร่ข้าวมีความสำคัญมาก เพราะต้องทำให้มีข้าวไว้บริโภคตลอดปี มิฉะนั้นจะเกิดความเดือดร้อนได้ ปัญหาที่พบในการทำไร่ข้าวของชาวเขาเผ่านี้คือ

1. ปัญหาด้านแรงงาน เนื่องจากครอบครัวลัวะหรือถิ่นเป็นครอบครัวเดี่ยว มีขนาดเล็ก ดังนั้นแรงงานด้านการเกษตรจึงมีน้อย นอกจากนี้พื้นฐานด้านสุขภาพของชาวเขาเผ่านี้ไม่แข็งแรง มีโรคประจำตัวเกือบทุกคน เช่น พยาธิชนิดต่าง ๆ มาลาเรีย บิด ไทฟอยด์ ไซนัส และวัณโรค จึงทำให้ประสิทธิภาพของแรงงานด้อยกว่าที่ควร (สุวิไล, 2531)

2. ปัญหาด้านเครื่องมือการผลิต ชลธิรา (2530) กล่าวว่า จากการสัมภาษณ์ พบว่าเครื่องมือทำการเกษตร เช่น มีดพร้า จอบ และเคียว ในครอบครัวหนึ่ง ๆ จะมีเพียง 1-2 ชุด เท่านั้น บางครอบครัวก็ไม่มีเป็นกรรมสิทธิ์ตนเองเลย ดังนั้นเมื่อจะทำการเกษตรในแต่ละปีก็ต้องรอให้ครอบครัวใหญ่ ที่มีเครื่องมือการผลิตใช้งานเสร็จเสียก่อน จึงขอยืมมาใช้ ซึ่งหลายครั้งมักไม่ทันเวลา เช่น อาจเกิดฝนตกมาก่อนที่จะทำการเผาไร่หรือฟันไร่ หรือกว่าจะได้เกี่ยวมาเกี่ยวข้าว ข้าวก็

สุกเหลืองคาต้นซึ่งเป็นอาหารอย่างดีสำหรับสัตว์ป่า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสาเหตุที่ครอบครัวเหล่านี้ได้ผลผลิตต่ำ ไม่พอบริโภคตลอดปี

3. ปัญหาด้านพื้นที่ ปัญหาการเลือกที่ทำไม เนื่องจากผู้เป็นเจ้าก็ยังสามารถเลือกที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ได้ก่อนผู้อื่น ประกอบกับการต้องอพยพหนีภัยคอมมิวนิสต์อยู่เนืองๆ ทำให้คนลี้ภัยและถิ่นมีพื้นที่ทำการเกษตรน้อยลง ถึงแม้จะเป็นระบบการเกษตรแบบหมุนเวียนก็ตาม ก็เป็นเพียงการทิ้งที่ดินให้มีการพักตัวในระยะเวลาสั้นๆ 2-5 ปี เท่านั้น ก็ต้องกลับมาใช้พื้นที่เดิมทำการเพาะปลูกซ้ำ พื้นที่จึงขาดความอุดมสมบูรณ์ ผลผลิตต่ำ ข้าวไม่เพียงพอแก่การบริโภค ดังนั้นชาวเขาเผ่านี้จึงแก้ปัญหาโดย “การเอามือกัน” หรือลงแขกกันเอง โดยจะเป็นการรวมทั้งที่ดินและแรงงานในกลุ่มพี่น้องตระกูลเดียวกัน เพื่อช่วยกันเพาะปลูกและดูแลรักษา (ภูเบศ, 2529)

ชาวลี้ภัยและถิ่นจะปลูกพืชสวนครัวเพื่อบริโภคภายในบ้านและแบ่งปันกันภายในหมู่บ้านหรือเครือญาติด้วย บางหมู่บ้านมีพืชเศรษฐกิจที่ปลูกไว้ขาย ได้แก่ เมี่ยงหรือชาป่า มะแข่น นอกจากนั้นยังมีรายได้จากการเก็บของป่าขาย เช่น ดันกั่ง (ดอกหญ้าไม้กวาด) มะตาว (ลูกชิด) และล่าสัตว์ ซึ่งส่วนใหญ่เอาไว้บริโภคภายในครัวเรือน ในบางคนมีรายได้จากการจักสานของเล็กๆ น้อยๆ และในหมู่บ้านบางแห่ง ที่อำเภอบ่อเกลือ มีรายได้จากการทำเกลือสินเธาว์ด้วย ส่วนการเลี้ยงสัตว์จะเลี้ยงไว้เพื่อใช้ประกอบพิธีต่างๆ ในบางหมู่บ้านจะมีการเลี้ยงควายเพื่อขายให้คนพื้นราบ หรืออาจไว้ให้ใช้ในการขนส่งข้าวจากไร่ (สุวิไล, 2531)

7. วิธีการป้องกันและรักษาโรคแบบพื้นบ้าน

ชาวเขาเผ่านี้เชื่อว่าความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากการกระทำของผีที่สิงสถิตอยู่ตามที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดขึ้น จะต้องมีการทำพิธีหรือเลี้ยงผีเกิดขึ้นโดยจะพาผู้ป่วยไปหาพ่อหมอหรือหมอผีเพื่อจะดูว่าถูกอะไรทำให้ป่วย พ่อหมอจะทำพิธียกครูเพื่อเสี่ยงทายดูว่าเป็นอะไร โดยจะทองคำตาไปแล้วใช้มือหยิบข้าวสารขึ้นแล้วโปรยลงหลายๆ ครั้ง หมอผีจะดูจากกองข้าวสารนั้น แล้วจะรู้ว่าต้องฆ่าหมูหรือไก่เลี้ยงผี การเลี้ยงผีนี้ถ้าคนป่วยยังไม่หายก็อาจทำอีกได้ นอกจากนี้ยังมีพิธีสู่ขวัญหรือเรียกขวัญ และเชื่อว่า ขวัญเป็นสิ่งที่ทุกคนมีประจำตัว ถ้าเมื่อใดขวัญอ่อน อาจเกิดจากการที่ได้พบสิ่งที่ได้ทำให้ตกใจ คนๆ นั้นก็จะเจ็บป่วยได้ง่าย จึงต้องมีพิธีดังกล่าวเพื่อเรียกขวัญให้คนผู้นั้น การบำบัดการเจ็บป่วย นอกจากการเลี้ยงผีแล้วพบว่ามีการใช้ยาสมุนไพรต่างๆ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ นิยมใช้รักษาโรคต่าง ๆ เช่น การรักษาแผล ถอนพิษ ในบางเขตพบว่ามีการใช้การรักษาแผนปัจจุบันควบคู่กับการเลี้ยงผีอยู่เสมอ (สุวิไล, 2531)

2.2 การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน

การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในต่างประเทศ

การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านที่ได้มีการบันทึกไว้ในอดีตครอบคลุมอยู่ในหมู่ของนักวิชาการตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ จะเห็นได้จากช่วงต้นศตวรรษแรกได้มีนายแพทย์ชาวกรีกชื่อ Dioscorides เขียนหนังสือชื่อ “De Materia Medica” ในหนังสือเล่มนี้เขาได้บรรยายพืชไว้ประมาณ 600 ชนิด ล้วนแล้วเป็นพืชสมุนไพรที่เขานำมาใช้ในการรักษาโรคทั้งสิ้น หนังสือเล่มนี้ถือว่าเป็นหนังสือสมุนไพรเล่มแรกของโลกและเป็นจุดเริ่มต้นในการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในช่วงเวลาต่อมา

แม้ว่าการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านมีความรู้กับการศึกษาทางด้านอนุกรมวิธานพืชมาโดยตลอดก็ตามแต่ยังไม่มีคนทำการศึกษอย่างจริงจังจนกระทั่ง Dr. John Harsberger นักพฤกษศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัย Pennsylvania ประเทศสหรัฐอเมริกาได้บัญญัติศัพท์คำว่า “พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน” หรือ (Ethnobotany) ขึ้นโดยให้ความหมายไว้ว่าเป็นการศึกษาถึงพืชที่คนด้อยอารยธรรมและคนดั้งเดิมในท้องถิ่นนำมาใช้ประโยชน์ (เต็ม และ วีระชัย, 2538)

ปัจจุบันข้อมูลจากการศึกษาหรือวิจัยทางด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านยังมีอยู่น้อยและพบเฉพาะนักพฤกษศาสตร์กลุ่มประเทศตะวันตก โดยเฉพาะประเทศที่มีอาณาบริเวณมากการศึกษาส่วนใหญ่มุ่งเน้นถึงการสำรวจถึงความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะชนิดพืชต่างๆที่มีความสำคัญในแง่ปัจจัยสี่ ได้แก่ พืชสมุนไพร พืชอาหาร พืชที่ใช้ทำที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ยังมีพืชเศรษฐกิจและพืชที่นำมาใช้ประโยชน์อื่นๆ เช่น ทำเชื้อเพลิง งานฝีมือ หรือใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น ตัวอย่างการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในต่างประเทศ มีดังนี้

Duke และ Ayensu (1985) ทำการศึกษาพืชสมุนไพรในประเทศจีน โดยอาศัยข้อมูลจาก Flora of China ซึ่งมีพืชทั้งหมด 287 วงศ์ 2,949 สกุล 26,092 ชนิด พบพืชที่มีคุณสมบัติเป็นยาสมุนไพรโดยแบ่งเป็นพวก สน 71 ชนิด พืชใบเลี้ยงเดี่ยว 627 ชนิด พืชใบเลี้ยงคู่ 4,016 ชนิด

สถาบันศึกษาวิจัยพืชสมุนไพร กรุงเทพมหานคร ศึกษาพืชสมุนไพรในประเทศเวียดนามในปี ค.ศ. 1989 พบพืชที่น่าสนใจ เช่น *Eleutherine subphylla* Gagnep. ลำต้นใต้ดิน (bulb) มีคุณสมบัติเป็นยาฆ่าเชื้อแบคทีเรีย และ ลำต้นใต้ดิน (rhizome) ของ *Disporopsis aspera* (Hua) Engl. ใช้ดอกเห็ดต้มบำรุงกำลัง

สถาบันศึกษาวิจัยพืชสมุนไพร ประเทศจีน ศึกษาพืชสมุนไพรที่คนจีนใช้ ในชีวิตประจำวัน ปี ค.ศ. 1989 พบทั้งสิ้น 150 ชนิด พืชที่น่าสนใจเช่น *Codonopsis pilsula* (Franch.) Nann. f. รากมีคุณสมบัติเป็นยารักษาโรคไข้หวัด และช่วยให้การไหลเวียนโลหิตในร่างกายดีขึ้น

Pal และ Jain (1989) ศึกษาพืชสมุนไพรในชาว Lodhas อาศัยอยู่ในจังหวัด Midnapur , Bengal ตะวันตก ประเทศอินเดีย พบพืชสมุนไพรทั้งสิ้น 40 ชนิด พืชที่น่าสนใจ ได้แก่ *Imperata cylindrica* Beauv. ชาว Loshas บดลำต้นใต้ดิน (rhizome) รวมกับผลพริกไทย (*Piper nigrum* Linn.) กินเพื่อขยายบำรุงตับและม้ามในเด็ก ส่วน *Artemisia nilagirica* (Clarke) Pamp. ใบแห้งฝอยสูบเป็นยานอนหลับ

Neogi และคณะ (1989) ศึกษาการใช้ประโยชน์จากวัชพืชในด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน บริเวณภูเขา Khasi และ Garo แถบ Meghalaya ประเทศอินเดีย พบพืชดอกที่นำมาใช้ประโยชน์ทั้งสิ้น 65 ชนิด จาก 26 วงศ์ ตัวอย่างพืชที่น่าสนใจเช่น *Elephantopus scaber* Linn. รากคั้นน้ำดื่มรักษาอาการท้องร่วง ใบคั้นเอาน้ำมาใช้แก้พิษแมลงต่างๆ ส่วน *Plumbago zeylanica* Linn. มีคุณสมบัติเป็นยาช่วยย่อยอาหาร

Siddiqui และคณะ (1989) ศึกษาพืชสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคผิวหนังใน Uttar Pradesh ประเทศอินเดีย พบพืชทั้งสิ้น 55 ชนิด 47 สกุล 30 วงศ์ พืชที่น่าสนใจเช่น *Eclipta prostrata* Linn. ใช้รักษาจากใบสดรักษาโรคเรื้อนกวางได้ ส่วนใบ *Solanum nigrum* Linn. นำมาประกอบอาหารมีประโยชน์ช่วยระงับอาการอักเสบของแผลได้

Cox และคณะ (1989) ทำการศึกษาและทดสอบคุณสมบัติของตัวยาทั้งในและนอกห้องปฏิบัติการจากพืชสมุนไพรทั้งหมด 74 ชนิด พบว่า 86% ของจำนวนชนิดพืชทั้งหมดที่นำมาทดสอบมีการทำงานของตัวยาทางเภสัชกรรมจริง

Kindscher (1989) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านใน Purple Cone Flower (*Echinacea angustifolia*) และพืชชนิดอื่นในสกุลเดียวกันนี้ พบว่าพืชชนิดนี้มีคุณสมบัติเป็นตัวกระตุ้นการทำงานของระบบภูมิคุ้มกันโรคในร่างกาย ส่วนในปี ค.ศ. 1992 เขาได้ศึกษาพืชสมุนไพรของชาวอินเดียนแดงเผ่า Prairie ที่อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของประเทศสหรัฐอเมริกา พบพืชสมุนไพรทั้งสิ้น 203 ชนิด ในจำนวนนี้เป็นพืชอาหารถึง 123 ชนิด

Cambie และ Ash ศึกษาพืชสมุนไพรในประเทศ Fiji ปี ค.ศ.1994 พบพืชที่น่าสนใจหลายชนิด เช่น *Aristolochia indica* Linn. มีกรด aristolochic มีสารประกอบพวกไนโตรเจนสามารถยับยั้งการเกิดเนื้องอกได้นอกจากนี้เขาได้ศึกษาพืชเกี่ยวกับความเชื่อของชาว Fiji ด้วย ตัวอย่างเช่นชาว Fiji มีความเชื่อว่าการปลูกต้นส้ม (*Citrus limon* Burm. f.) ไว้ใกล้บ้านช่วยคุ้มครองอันตรายจากผีร้ายได้

Cox และ Balick (1994) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพฤกษศาสตร์พื้นบ้านกับการค้นพบตัวยาใหม่ๆทางด้านเภสัชกรรมที่ Belize ประเทศสหรัฐอเมริกา พบพืชที่น่าสนใจคือ *Cortunia pyramidata* โดยนำใบและดอกมาโขลกรวมกันใช้ทาบริเวณที่เป็นโรคผิวหนัง ส่วน *Homalanthus*

nutans มีคุณสมบัติเป็นยาต้านไวรัสในระบบทางเดินหายใจและใช้เป็นยาควบคุมการติดเชื้อที่มีสาเหตุมาจากเชื้อไวรัสได้อีกด้วย

Motley (1994) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของ Sweet Flag (*Acorus calamus* Linn.) พบว่ามีคุณสมบัติเป็นสารฆ่าแมลง ด้านแบคทีเรียและด้านเชื้อรา

การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในประเทศไทย

การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในประเทศไทยมีการศึกษาบ้างแล้วในบางพื้นที่ แต่ยังคงมีอยู่น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาในต่างประเทศ อย่างไรก็ตามควรมีการกำหนดขอบเขตเบื้องต้นในการศึกษาในประเทศไทยให้เป็นแนวทางที่ชัดเจน เพื่อต่อผู้ที่มาทำการรวบรวมข้อมูลและทำการศึกษาค้นคว้าวิจัยด้านนี้ต่อไป ตัวอย่างการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในประเทศไทย

Trisonthi (1990) ศึกษาการใช้ประโยชน์จากผลผลิตที่ได้จากป่าในเชิงอนุรักษ์ในจังหวัดเชียงใหม่ของประเทศไทย พบพืชที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์มากกว่า 100 ชนิด ทั้งในด้านพืชอาหาร เครื่องเทศ ยาสมุนไพร พืชที่ใช้ทำกระดาษและสีย้อมธรรมชาติ ตัวอย่างพืชที่น่าสนใจ เช่น *Arenga pinnata* Merr. , *Broussonetia papyrifera* Vent. , *Castanopsis* spp. , *Diospyros mollis* Griff. , *Zanthoxylum limonella* Alston เป็นต้น

Trisonthi และ Rerkasem (1993) ศึกษาความหลากหลายของพืชในพื้นที่เกษตรกรรมในภาคเหนือของประเทศไทย พบพืชที่นำมาใช้ประโยชน์มากกว่า 130 ชนิด จาก 49 วงศ์ จำแนกเป็นพืชอาหาร พืชสมุนไพร พืชใช้สร้างที่อยู่อาศัย พืชเศรษฐกิจและพืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ

Trisonthi (1996) รายงานเกี่ยวกับวัฒนธรรมและการใช้ประโยชน์จากพืชของชาวเขาเผ่าลัวะและดินในภาคเหนือของประเทศไทย ในการประชุมสัมมนาเรื่อง พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน ครั้งที่ 5 ที่เมือง Nairobi ประเทศ Kenya

เต็ม และวีระชัย (2538) ได้แบ่งลักษณะการใช้ประโยชน์จากพืชในชีวิตประจำวันของชุมชนในท้องถิ่นออกเป็น 5 กลุ่มได้แก่ พืชอาหาร พืชสมุนไพร พืชทำที่อยู่อาศัย พืชทำเครื่องนุ่งห่มและพืชที่เป็นสัญลักษณ์และความเชื่อต่างๆ

Anderson (1993) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ม้ง มูเซอ เมี่ยน ลีซอ และ อาข่าพบพืชที่นำมาใช้ประโยชน์มากกว่า 1,000 ชนิด ตัวอย่างเช่น *Amalocalyx microlobus* Pierre ex spire ชาวเมี่ยนนำต้นมาคั้นน้ำคั้นเพื่อรักษาอาการกระดูกหัก และถ้านำน้ำมาอาบจะช่วยคลายอาการปวดเมื่อยได้

พิมพ์ใจ (2531) สำรวจไม้ป่าที่มีผลรับประทานได้ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย พบทั้งสิ้น 43 วงศ์ 75 สกุล 100 ชนิด พืชที่น่าสนใจ เช่น สะเล (*Broussonetia kurzii* Corner)

มะรุม (*Moringa oleifera* Lamk.) ลูกตำลึง (*Arenga pinnata* Merr.) สาเก (*Artocarpus altilis* Fosb.) และ ก่อชนิดต่างๆ (*Castanopsis* spp.)

รัชดา (2535) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้งขาวในหมู่บ้านช่างเคี่ยน จังหวัด เชียงใหม่ จากการสำรวจสามารถแบ่งกลุ่มพืชตามลักษณะการใช้ประโยชน์เป็น 5 ประเภท คือ พืชอาหารและใช้ปรุงอาหาร 17 ชนิด พืชใช้ทำอุปกรณ์สำหรับประกอบอาหาร 5 ชนิด พืชสมุนไพร 46 ชนิด พืชทำที่อยู่อาศัยและของใช้อื่นๆ 20 ชนิด และพืชเศรษฐกิจ 11 ชนิด ตัวอย่าง พืชที่น่าสนใจ เช่น โสมตังกุย (*Angelica acutiloba* Kitagawa) ไร่รากคัมไก่อกินบำรุงกำลัง มะเข้จี้ (*Randia uliginosa* Poir.) ไร่รากคัมไก่อกินแก้ปวดฟัน

ปรีชญา (2536) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้งลายหมู่บ้านแม่สาใหม่ จังหวัด เชียงใหม่ สำรวจพบพืชที่ชาวม้งลายนำมาใช้ประโยชน์ทั้งสิ้น 47 วงศ์ 72 สกุล 88 ชนิด แบ่งกลุ่ม พืชตามลักษณะการใช้ประโยชน์เป็น 5 ประเภท คือ พืชอาหารและใช้ปรุงอาหาร พืชสมุนไพร พืชใช้สร้างที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ พืชเศรษฐกิจและพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ ตัวอย่าง พืชที่น่าสนใจ เช่น แก้วเมืองจีน (*Artemisia lactiflora* var. *genuina* Pampan.) และโสมไทย (*Talinum patens* Willd.) ไร่คัมไก่อกินแก้ปวดเมื่อย ใบปอแฮก (*Trema orientalis* Bl.) ใช้ทาตามตัวเพื่อป้องกันอุบัติเหตุ ส่วนเปลือกต้นกัญชา (*Cannabis sativa* Linn.) ใช้ทำเครื่องนุ่งห่ม

ปิยวรรณ (2538) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ในจังหวัดเชียงใหม่ พบพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ทั้งหมด 291 ชนิด 229 สกุล 109 วงศ์ ตัวอย่างพืชที่น่าสนใจ เช่น ม้าสามต่อน (*Asparagus filicinus* Buch.-Ham.) กำลึงเสือโคร่ง (*Betula alnoides* Buch.-Ham.) ล้วนเป็นยาสมุนไพรที่ใช้เพื่อบำรุงกำลัง นอกจากนี้ยังพบสมุนไพรสำหรับสตรีหลังคลอดบุตรอีก หลายชนิด เช่น เจตมูลเพลิงแดง (*Plumbago indica* Linn.) ช้างน้ำว (*Ochna integerrima* Merr.) และตาเหินเหลือง (*Hedychium flavum* Roxb.) เป็นต้น

ชัยยุทธ (2539) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่าถิ่น หมู่บ้านวังเสา จังหวัดน่าน พบพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ทั้งสิ้น 55 วงศ์ 99 ชนิด สามารถแบ่งประเภทตามประโยชน์การใช้สอย เป็น 4 ประเภท คือ พืชอาหารและใช้ประกอบอาหาร 20 ชนิด พืชสมุนไพร 58 ชนิด พืชทำที่อยู่อาศัย 4 ชนิด และพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ 10 ชนิด พืชที่น่าสนใจ ได้แก่ เถวัลย์ญี่ปุ่น (*Cissus repanda* Vahl) ใช้เครือและใบทาบหมกไฟพอกฝี ตะไคร้หอม (*Cymbopogon nardus* Rendle) ใบคัมไก่อคัมรักษากลากและดอกสาธ (*Phrynium capitatum* Willd.) ใช้หัวคัมไก่อคัมแก้เมาเหล้า

เขาวนิตย์ (2539) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่า คะฉิ่น ละว้า มูเซอแดง มูเซอ
 คำและจีนฮ่อ พบพืชทั้งสิ้น 272 ชนิด 212 สกุล 92 วงศ์ พืชที่น่าสนใจได้แก่ มะมุยคอย
 (*Ceropegia sootepensis* Craib) ชาวมูเซอคำใช้ทั้งต้นต้มน้ำอาบแก้ลมผัดเดือน ต้นหน้าโสะกา
 (*Connarus* sp.) ชาวมูเซอแดงใช้ต้มน้ำดื่มรักษาโรคมาลาเรีย ส่วนชาวละว้าใช้ยางจากต้นแฉะแป๊ะ
 (*Lobelia* sp.) เป็นยาพิษอาบลูกดอก ราชวดีป่า (*Buddleja asiatica* Lour.) ชาวมูเซอแดงและมูเซอ
 คำใช้แทนสมุนไพรในการชักล้าง นอกจากนี้ชาวจีนฮ่อยังมีความเชื่อว่าการปลูกต้นเทียนบ้าน (*Impatiens*
balsamina Linn.) ไว้ในบริเวณบ้านช่วยป้องกันไม่ให้ภูเข้ามามีในตัวบ้านได้